

УДК 37.08.1 (091)

DOI:10.30837/nc.2023.3.114

З опорою на творчість

*Олександр Пономарьов,
Максим Черемський*

До 95-річчя від дня народження Віктора Федоровича Шаталова

Гьогодні, в непрості для всіх нас часи, коли ми не маємо можливості відвідувати школи, університети, бібліотеки, важливу роль випало відігравати дистанційній освіті. Свого часу дистанційна освіта посприяла становленню такої потужної держави, як Сполучені Штати Америки. Американські фермери, які на мали змоги відвідувати безпосередньо університети, здобували освіту, читаючи літературу, яку надавали їм пересувні бібліотеки. Важливу роль відігравала пошта. Пізніше, з появою радіо, можливості дистанційної освіти значно розширилися. За допомогою радіо американці отримали можливість відвідувати театри, філармонії та слухати визначні твори мистецтва. Прикладом є легендарна радіовистава 1938 року за знаменитим романом всесвітньо відомого англійського письменника Герберта Веллса “Війна світів”, в постановці визначного американського режисера, сценариста та актора Орсона Веллса, акторська майстерність якого настільки вразила американців, що вони повірили в реальне вторгнення

марсіан на Землю. Тож, як ми бачимо, дистанційна освіта зовсім не скасовує такого поняття як педагогічна майстерність та творчість. Важливу роль в розвитку дистанційної освіти відіграє телебачення та комп’ютерна техніка, за допомогою яких людина візуально пізнає навколишній світ, мандруючи не лише своєю країною, але й усім світом.

Тож ми, українці, повинні бути задіячені існуванню такого явища, як дистанційна освіта, що дає можливість продовжувати здобувати середню та вищу освіту, займатися самоосвітою, брати участь в конференціях, здійснювати науково-дослідну та творчу діяльність, результатом якої є статті, монографії, художні твори. Зокрема, автори даної статті послуговувалися для її написання здебільшого дистанційною формою пошуку інформації.

Пропонована стаття присвячена людині, яка свого часу не побоялася кинути виклик закостенілій авторитарній системі освіти, за що все життя піддавалася несправедливій критиці та нападам з боку

авторитарно налаштованих освітян. Мова йде про видатного українського педагога-новатора, справжнього гуманіста та реформатора Віктора Федоровича Шаталова, якому минулого року виповнилося 95 років. На жаль, педагог не дожив до свого ювілею півтора роки, відійшовши у вічність 20 листопада 2020 року у своєму рідному Донецьку.

Віктор Шаталов добре відомий всім нам своїми незвичайними конспектами, що отримали назву «опорних», за допомогою яких учень з легкістю засвоює навчальний матеріал вдвічі, а то й втричі швидше за встановлену навчальним планом норму. Головним секретом навчальної системи Шаталова є те, що вона на відміну від більшості сучасних навчальних систем народжувалася не в кабінетах, а безпосередньо в школі, класі, на уроці, поза школою. Тобто «система Шаталова» розглядає учня цілісно, так би мовити, з усіх його сторін, як світлих так і темних. Вона вивчає його інтереси, потреби, бажання, прагнення, мрії, а також проблеми дитини в школі та вдома. Завдяки індивідуальному підходу до особистості навіть найпроблемніші учні навчалися успішно.

Педагог народився 1 травня 1927 року в Українській соціалістичній радянській республіці, в місті Донецьку (на той час Сталіно), в сім'ї вчителів. Навчався Віктор Шаталов в Донецькій середньо-освітній школі. Під час навчання хлопця почалася Велика Вітчизняна війна, в якій він встигає взяти участь по закінченню школи. 2 січня 1945 року майбутній педагог йде на фронт, до військово-морських сил, де служить матросом 12-ї морської залізничної артилерійської бригади. Демобілізувався 27 липня 1951 року. Після армії Віктор Федорович вирішує присвятити своє життя ді-

тям. Він працює вчителем математики, а згодом стає директором школи. Водночас Шаталов вступає до Донецького педагогічного інституту, який закінчує в 1953 році. З 1965 року Віктор Шаталов працює в Науково-дослідному інституті педагогіки Української РСР, проводячи експериментальну роботу, пов'язану з навчальною діяльністю учнів. В 1985 році педагог стає співробітником Академії педагогічних наук СРСР. У 1987 року Віктора Федоровича призначають завідувачем лабораторії з проблем інтенсифікації навчально-виховного процесу при Науково-дослідному інституті педагогіки. В 1987 році Віктору Шаталову було присвоєне звання заслуженого вчителя УРСР, а в 1990 році Віктор Федорович отримує звання Народного вчителя СРСР. Педагог також є лауреатом премії імені К. Д. Ушинського та премії імені Н. К. Крупської. З 1992 року Шаталов працює доцентом в Донецькому інституті післядипломної освіти. Водночас, в якості професора, педагог читає лекції з педагогічної творчості та майстерності в Донецькому інституті соціальної освіти.

Віктор Федорович Шаталов був людиною, яка все своє життя віддала дітям, піклуючись про їхній розвиток та станов-

лення як творчих, всебічно розвинених особистостей. Педагог прагнув того, щоб кожна без винятку дитина мала змогу виявити себе та свої творчі здібності. Шаталов критикував тих учителів, котрі ігнорують творчу сторону педагогічної діяльності, обмежуючись лише репродуктивним викладенням знань. На глибоке переконання Віктора Федоровича, «викладач не може і не має права опустатися до рівня звичайного акустичного снаряду, що передає усно почерпнуте з книг. Все, що він повідомляє, має бути сприйнятим, переробленим, повинне ввійти в плоть і кров і стати самобутнім продуктом» [1].

Педагог вважав, що від творчості вчителя залежать і творчі успіхи учнів. Адже вчитель має вміти зацікавлювати учня знаннями, стимулюючи його навчально-пізнавальну діяльність. «В творчості вчителя — джерела творчості його учнів. В останні роки багато говорять та пишуть про необхідність у створенні умов для розвитку творчого мислення учнів. Але де, коли і хто науково обґрунтував ті умови, в яких би розвивалося та утверджувалося в широкій практичній діяльності творче мислення вчителів? У всіх, абсолютно в усіх постановах уряду про школу в тих чи інших формах ставиться завдання всебічної підтримки пошукової діяльності вчителів. Отже, ця сфера педагогіки має бути провідною в наукових дослідженнях. В дійсності все це далеко не так» [1].

Педагог зауважує, що «в тематиці дисертацій питання розвитку творчої діяльності вчителів практично є відсутніми, і причина передусім у тому, що із загального кола педагогічних завдань важко виокремити ті, котрі можуть і мають бути вирішені зусиллями численної армії вчителів. На наш погляд, для того, щоб активно залучати вчителів-практиків в творчу дослідницьку роботу, потрібно чітко сформулювати вихідні дані з кожного із основних завдань і визначити умови, в котрих має бути знайдено його рішення» [1].

Віктор Федорович не чекав, коли хтось нарешті в своїй дисертації сформулює вихідні дані та визначить умови, а сам створював відповідні умови для творчого самовираження та самоствердження особистості. Так, наприклад, педагог запровадив в своєму експериментальному класі «уроки відкритих задач» та «уроки відкритих думок». Зокрема, на уроках відкритих задач кожен учень мав можливість звернутися до вчителя з проханням допомогти вирішити незрозумілу йому задачу. Кожен такий урок сприймався учнем як маленьке свято. «Ці уроки повністю кладуть край спробам списування та дозволяють вчителю активно керувати процесом самостійної роботи учнів» [1].

На уроках відкритих думок учні вели дискусії з різних питань, які їх цікавлять. Зокрема, дискусія могла стосуватися повідомлень, котрі діти самостійно готували, відштовхуючись від власного інтересу та захоплення. Таким чином, учні мали можливість отримати для себе чимало цікавих відомостей поза межами навчальної програми. Багато відомостей мали спірний характер, викликаючи в учнів бажання подискутувати, а також піти зайвий раз до бібліотеки та більш ретельно дослідити питання, що викликало дискусію. «Нехай наші учні помиляються, нехай вони сперечаються і не погоджуються з нами, вчителями. Нехай тільки вони ніколи не будуть байдужими!», — зауважував педагог [2].

На уроках відкритих думок учні також вирішували задачі, не передбачені навчальною програмою, але що були пов'язані з життям та розвивали в дітях кмітливість і винахідливість. Наприклад, пропонувалося «придумати пристрій, за допомогою якого можна було б легко виявити місцезнаходження предметів, що випадково впали в річку або в море», або «як, не змінюючи освітлюваності дороги, зменшити світловий потік, що потрапляє в очі шофера зустрічного автомобіля». Цікавим є приклад задачі, особливо актуальної сьогодні, спрямованої на вирішення проблеми безкультур'я людини, а саме, «як захистити історичні пам'ятки

від любителів залишати на всіх примітних місцях свої «автографи»» [2].

На планових уроках педагог використовував магнітофони, за допомогою яких всі без винятку діти мали змогу відповісти на уроці. В класі Шаталова також існували взаємоперевірки, тобто учень перевіряв у свого товариша домашні завдання, що не лише значно економило час, але й привчало дітей до відповідальності. Учні, як правило, відповідали по спеціально заготовлених листах, побудованих на опорних сигналах. Шаталов виходив з того, що діти пізнають світ за допомогою образів, тому педагог за допомогою опорних сигналів намагався надати кожному знанню відповідний образ. «В опорних сигналах — і елементи гри, і економія часу та місця, і знання психології дитини: інтерес до незвичайного. Але головною метою є викладення матеріалу таким чином, щоб на основі логічних зв'язків навчальний матеріал (теми, розділи) став доступним, зрозумілим учню, відбився в довгочасній пам'яті» [1].

За допомогою опорних сигналів діти засвоювали шкільні предмети, не вдаючись до зубріння навчального матеріалу.

«Компактні, незвичайні опорні сигнали, викликаючи живий інтерес учнів, спонукають їх до активної праці, до пошуку, загострюють увагу до всіх проблем, котрі опиняються в полі їх активного сприйняття» [1].

Педагог включав в опорні сигнали все те, що пов'язане з життям дитини, її інтересами та захопленнями. Зокрема, педагог використовував різні інтригуючі фрази та відомості з пригодницьких, детективних, історичних, науково-популярних книг і фільмів. Адже «дітей вабить незвичайне — романтика мандрівок і пригод, боротьба зі стихійними силами природи» [4, с. 180].

Тому Шаталов складав опорні конспекти таким чином, щоб дитина почувалася не просто учнем, а відчувала себе справжнім мандрівником, дослідником та винахідником. Так, наприклад, коли з географії вивчалася тема «довгота та широта», педагог послуговувався пригодницьким романом Жюль Верна «Діти капітана Гранта», герої якого, ввіймавши рибу-молот, знайшли в її череві пляшку з трьома записками на різних мовах з текстом капітана Гранта, в яких

він вказував на своє місцезнаходження географічними координатами — довготою та широтою. Але через потрапляння до пляшки води збереглася лише «широта». І тому героям довелося плисти навколо світу, послуговуючись лише відомою їм 37-ю паралеллю південної широти. Звісно, що учні почувши такі опорні сигнали як «пригода», «мандрівка», «небезпека» відразу зацікавлюються темою уроку. Після пояснення теми педагог вносить в опорний конспект аббревіатуру з трьох літер «ДКГ», що означає «Діти капітана Гранта». Учень, отримавши опорний лист з даною аббревіатурою, відразу пригадає зміст уроку.

Вивчення якоїсь місцевості завжди супроводжувалося розповіддю про історичні події, пов'язані з цією місцевістю. Замість топографічних диктантів учні писали топографічні твори, які не лише відображали рівень знань, але, що є дуже важливим, виявляли їхній творчий рівень розвитку. «Топографічні твори дають можливість залучити знання з географії, літератури та військової топографії. А який простір для фантазії розкривають топографічні твори, побудовані на описі билинних битв! А звіти про маршрути геологічних груп та загонів юних археологів! І найголовніше — ця форма роботи може слугувати джерелом розвитку творчої уяви учнів» [2].

Важливим також є те, що діти на уроці не пишуть, а уважно слухають учителя. Після уроку учням видається тематичний лист з опорними сигналами, за допомогою якого діти не зубрять навчальний матеріал, а просто його пригадують. Те ж саме стосується й інших навчальних предметів, зокрема, історії, математики, хімії, фізики, граматики, літератури тощо.

Педагог не вимагав від дітей, щоб вони відразу все запам'ятовували. Він прагнув того, щоб учні передусім виявили інтерес до теми заняття, захопилися нею. Так, наприклад, проводячи урок з історії, яку учні, як правило, недолюблюють за те, що їх змушують зубрити історичні дати, Віктор Федорович робив акцент не на датах, а на події, яка б могла передусім вразити

учня та захопити його увагу, почуття та розум. Завдяки такому підходу, діти легко запам'ятовували найвизначніші події історії, а згодом і дати. Після розповіді педагог роздавав листи з опорними сигналами з даної теми, складеними, зокрема з крилатих виразів, назви місця та часу, де і коли відбувалася та чи інша історична подія.

Вивчення історії давало знання не лише з даного предмету, але й знання, що на пряму не пов'язані з історією, зокрема з музики. Так, наприклад, вивчаючи розділ «Участь царизму в поділі Речі Посполитої», учні з власної ініціативи доповнили опорний лист словом «Огінський». Цікаво, чи сьогоднішні діти знають, хто такий Огінський, чи чули його знаменитий полонез «Прощання з Батьківщиною»? Завдяки своїй цікавості, учні Шаталова дізналися про те, що видатний польський композитор був учасником повстання під проводом Тадеуша Косцюшки.

Приклад любові Тадеуша Косцюшки до своєї Батьківщини Віктор Шаталов ставив в приклад своїм учням. Педагог дуже любив рідну йому з дитинства українську мову і тому робив все, щоб і учні його класу також полюбили її. Так зокрема, коли вчителька української мови та літератури в кінці навчального року зламала ногу і замінити її було нікому, Віктор Шаталов придумав наступний вихід, — «Відкрийте, діти, підручники з математики на сторінці тридцять третій... Тридцять п'ять пар очей спантеличено вп'ялися в учителя: Що це з ним? А з ним, як тут же вияснилося, нічого не відбулося. Просто уроки з математики будуть проводитися українською мовою! Українською мовою зачитуються умови задач із чудового «Збірника задач з арифметики для педагогічних училищ», складеного В. Ігнат'євим, М. Ігнат'євим, Я. Шором і виданого видавництвом «Радянська школа» в 1952 році. Українською мовою проводиться аналіз задач і прикладів, говорять і пишуть діти також українською мовою. Скільки нових слів, що ніколи не зустрічалися на уроках

української мови, скільки мовних зворотів, інтонацій! Які нові можливості для розвитку мовлення дітей, для їх залучення до краси української мови... 7–10 днів напруження, і мова вчителя починає звучати невимушено, і із відповідей учнів поступово зникають помилки, і... в бібліотечних формулярах школярів починають з'являться назви книг українською мовою. Не під примусом, не з навчального обов'язку, а за власною ініціативою юних читачів. Чудеса?» [3].

Для точних наук педагог також підбирав різні незвичайні опорні сигнали. Зокрема, Віктор Федорович розповідає, як через 25 років він стрівся зі своїм учнем, який зміг назвати педагогу дев'ять з десяти властивостей квадрату. На запитання як же він умудрився не забути всього цього, учень відповів, що «тут і мудрості ніякої немає: там, в конспекті, великими літерами було написано слово «ДАРМОЇД». А це означає, що в квадрата своїх власних властивостей немає. У нього п'ять властивостей паралелограм'їх, два — прямокутничих та три ромб'ячих, а рисунки ці от як зараз перед очима стоять» [2].

Дане явище педагог вважав цілком нормальним. Адже те, що одного разу викликало наш подив, захоплення чи обурення, може зберігатися в пам'яті протягом усього життя. Отже, педагог має передусім здивувати учня, викликати в нього живий інтерес, а потім вже навчати. Віктор Федорович також наводить приклад одного з опорних сигналів з астроно-

мії, а саме «1000 пляшок вина», який так само, як і вищезазначений опорний сигнал з геометрії викликає в учителів подив, а в учнів — живий інтерес. От як педагог пояснює, що означає даний опорний сигнал: «Багатий французький промисловець на одній з вечірок публічно пообіцяв 1000 пляшок найкращого вина зі своїх особистих винних погребів тому, хто покаже йому зворотній бік Місяця. Він був дуже далекоглядним, цей промисловець: пройшло всього декілька тижнів, і весь світ облетіли фотографії зворотньої сторони Місяця, що були зроблені радянською автоматичною станцією. І от одного разу в Москву прибув незвичайний контейнер. Промисловець виявився людиною слова. А вино віддали в розпорядження Сергія Павловича Корольова, яке він розподілив між усіма, хто готував ракету до польоту. Один з його помічників, котрий описав цей випадок, отримав дві пляшки вина. В переддень Нового року...» [2].

Важливою ознакою опорних конспектів є їхня доступність. На думку педагога, опорні сигнали ні в якому разі не повинні ще більше заплутувати учня. Навпаки основним принципом опорних конспектів має виступати принцип доступності. «Принцип доступності в новій методиці стає вже не добрим побажанням, а неухильним, багатократним контролюючим практичним керівництвом до дії кожного вчителя» [2].

Віктор Федорович не лише сам придумував опорні сигнали. Учні також брали участь у складанні опорних конспектів.

Зокрема, готуючись до власних презентацій в класі, на уроках відкритих думок чи в предметних гуртках діти послуговувалися власноручно складеними опорними конспектами. Окрім того, учні виконували творчу роботу зі створення листів з опорними сигналами, готуючись до планових уроків. Шаталов наводить приклад експерименту, проведеного 1971 року, коли учням одного з експериментальних класів вручили по книзі зі шкільної бібліотеки, запропонувавши дітям за одну годину відобразити в символах зміст уривків з цих книг. Як результат, діти чудово впоралися з поставленим перед ними завданням. «Яскравість, чіткість та доказовість вибраної ними символіки не викликали ніяких нарікань» [1].

Важливу роль в опорних конспектах відіграє ігровий чинник, без якого навчання неможливе. Адже гра є потребою дитячого організму. «В грі розвиваються фізичні сили дитини, міцнішою робиться рука, гнучкішим стає тіло, гострішає зір, розвивається кмітливість, винахідливість, ініціатива» [5, с. 239].

Як правило, вчителі та батьки всіляко применшують значення гри в навчанні, вважаючи її чимось несерйозним та легковажним. Тому вони «не вміють керувати іграми дітей, особливо колективними та сюжетно-рольовими... Організація ігрової діяльності дітей та створення реквізиту вимагають не менш глибоких спеціальних наукових психолого-педагогічних досліджень, ніж вироблення медико-гігієнічних норм забезпечення життя дитини. Але такі дослідження проходять повільно, без вторгнення в глибинні інтереси нашого суспільного виховання» [5, цит. за с. 239].

Віктор Федорович ставився до гри дуже серйозно, вважаючи, що «в іграх та праці, завзятих вигадках та нестримних веселошах характери та здібності дітей виявляються значно яскравіше, ніж в стандартних умовах навіть найбездоганнішого з точки зору методики уроку» [5, с. 239].

Шаталов критикує вчителів за втрату педагогічного інтересу до ігор, котрі вірою та правдою служили розвитку кмітливос-

ті та пізнавальних інтересів дітей на всіх, без виключення, рівнях їх вікового розвитку. «Це ж не секрет, що ті, з кого на уроці слова не витягнеш, в іграх стають такими активними, якими ми їх в класно-урочних буднях і уявити собі не в змозі. В грі вони знаходять не лише рівноправність, але й можливість вести за собою інших. Вони можуть повернути хід гри таким чином, що декотрі з відмінників лише руками розведуть. Їхні дії починають вирізнятися глибиною мислення. Мислення сміливого, масштабного, нестандартного!» [5, с. 239].

Натомість діти, які були лідерами поза школою, на уроках з фізики, математики, граматики відразу втрачають своє лідерство. Чому, це так? — розмірковує педагог. «Можливо слід знову і знову вводити цих дітей в невимушену обстановку різнобарвних, дзвінких, сповнених енергії та сміху ігор і в них шукати відповіді на вікові питання багатостраждальної педагогіки?» [5, с. 239].

Про важливість залучення до навчального процесу ігор свого часу говорив Василь Олександрович Сухомлинський, зазначаючи, що в грі «розкривається перед дітьми світ, розкриваються творчі здібності особистості. Без гри немає і не може бути повноцінного розумового розвитку» [5, с. 239].

Тому Шаталов вважав, що для того, щоб пробудити в дитині бажання знати, її цікавість, слід починати з ігор. На всіх без винятку уроках Віктора Федоровича проходилися ігри, в яких діти виявляли свою кмітливість та винахідливість. Завдяки грі все для дитини стає надзвичайно зрозумілим. Слід лише педагогу докласти трохи фантазії і побудувати заняття таким чином, щоб учень відчував себе неначе герой з пригодницьких романів Жюль Верна, Фенімора Купера, Майн Ріда, Вальтера Скотта, Джека Лондона. Тобто, педагог має підіграти учню і пристосувати знання з навчального предмету до інтересів та захоплень дитини. Так як це робив Василь Сухомлинський в своїй «Школі радості», де дитина навчалася граючись, виражаючи свій внутрішній світ та оволодіваючи

необхідними для життя знаннями, уміннями та навичками. Цього ж добивався і Віктор Федорович, коли проводив заняття з фізики, математики, географії, історії та інших предметів, враховуючи дитячу потребу в грі. От чому ці заняття завжди проходили в атмосфері зацікавленості та творчого пошуку.

Шедагог з великим співчуттям ставився до тих, на кого повісили ярлик «двієчник». Водночас Шаталов критикував тих учителів, котрі не розуміючи психології дитини, поспішає застосувати каральні заходи по відношенню до так званих дітей-«тугодумів». Ця категорія учнів є найбільш вразливою верствою в школі. Вони не відразу розуміють те, що від них вимагають і за це їх карають «двійками». Але за деякий час такий учень все ж починає розуміти тему, за яку він отримав погану оцінку. «А двійка? Двійка стоїть. Стоїть непохитно. Як моноліт. Як терикон, що здійнявся над шахтарським селищем. Що вона відображає? Знання. Які знання? Учень цілком пристойно розбирається в тому, що було йому незбагнено важким ще минулого тижня. Уповільнену математичну реакцію хлопця? Але хіба за це карають?» [1].

Педагог називає педагогіку «дрімуchoю» за те, що вона ставить «двійки» виходячи з даного моменту. Адже такий підхід є антипсихологічним та антипедагогічним. Тому, що «математично нездарних учнів не існує в природі. Існують лише математичні буки: буки-логарифми, буки-теореми, буки-похідні, буки-інтеграли та ще безліч вигаданих нами бук. Цими буками страхали наших батьків, нас самих, і тепер ми в міру важкопереборної інерції мислення страхаємо наших дітей. Чого ж тепер дивуватися, якщо вчорашнім восьмикласником, а сьогоднішнім студентом технікуму або учнем професійно-технічного училища від одного лише слова «логарифм» оволодіває нудьга? От вона — невідворотна в своїй жорстокості — розплата за «поточну» двійку. І це далеко ще не всі витрати традиційної методики оцінювання знань учнів» [1].

Педагог вважав систему оцінювання знань учнів «білою плямою педагогіки». «Підступно-реактивна ця зброя — оцінки. Списування, підказки, обман, підлецування, лицемірство, догідництво, боягузтво, пихатість — всі ці негативні явища виникають там, де оцінка стає стимулом та метою навчання» [3].

Говорячи про перебільшену роль оцінки в навчально-виховному процесі, Віктор Федорович з долею іронії зазначав: «Відволічёмсь на деякий час і уявімо собі дещо фантастичне: вчитель разом зі своїм учнем опинився на безлюдному острові і продовжує з ним навчальну роботу в жорстко ізольованій системі. Чи буде він в таких умовах щоденно та щорочно виставляти своєму учневі двійки, п'ятірки і різні інші оцінки? Сама постановка питання, відчувається, викликає посмішку — для чого? От саме — для чого? Непохитна в сучасних уявленнях оцінка раптом втратила педагогічний сенс. Справа, виявляється, зовсім не в ній. На перший план виходять реальні педагогічні цінності: знання, практичні вміння та навички, старанність, творче мислення. Вчитель, анітрохи не піклуючись про оцінку, буде наполегливо шукати все нові та нові шляхи рішення проблем, що виникли перед ним» [2].

Намагаючись максимально гуманізувати навчально-виховний процес, Віктор Шаталов відмовився від щоденників та журналів як антигуманних, авторитарних засобів впливу на особистість учня. Скільки тільки дитячих сліз пролилося на жирно виставлені червоною ампулою «одиниці», «двійки», «трійки» і навіть «четвірки». Скільки дитячих страждань та образ ввібрали в себе ці два анахронізми впродовж віків. Тепер діти і думати забули, що на уроках з фізики, математики, астрономії або електротехніки в них можуть вимагати щоденник. «Скасування щоденників є одним із надзвичайно важливих наслідків нової методики» [1].

Щоденники і класні журнали в класі Шаталова були замінені «екранами успішності», оцінку до яких заносив не

вчитель, а учень, який самостійно визначав над чим йому слід ще попрацювати. «Тим самим не лише пом'якшуються відносини між батьками і дітьми у випадку тимчасових невдач в навчанні, але навіть повністю усуваються всі передумови миттєвих конфліктів» [1].

Дотримуючись індивідуального підходу до особистості педагог запровадив в своєму експериментальному класі однісімісні столики з горизонтальною поверхнею, щоб учневі зручніше було виконувати за ними практичні та лабораторні роботи. Педагог виходив з того, що кожна дитина має власний темперамент і підготовку, а отже, з психологічної точки зору дітям краще сидіти нарізно.

Великого значення Віктор Федорович приділяв повтору навчального матеріалу. Педагог вважав, що причиною великої кількості «невстигаючих» дітей, криється у високому темпі подачі навчального матеріалу. «Тільки-но розібравшись в сутності та призначенні нового розділу, починають розглядати властивості логарифмічної функції, в лічені хвилини пролітають в свідомості прийоми логарифмування та властивості десяткових логарифмів» [1].

Шаталов критикує навчальні збірники за те, що в них не приділяється уваги повтору навчального матеріалу. «Немає жодної вправи, пов'язаної з розділами, що вивчалися раніше. Вісім самостійних та контрольних робіт. На два з лишком місяця учнів механічно ізолюють від всього курсу математики» [1].

Таким чином, за словами педагога, наша освіта уподібнюється тому візнику, котрий «все жене вперед та вперед, не озирнувшись назад, і привозить додому порожній віз, вихваляючись лише тим, що зробив велику дорогу» [1].

Віктор Федорович ніколи не застосовував до учнів силових методів впливу. Педагог шанував незнання учнів і ніколи не дорікав їм за їхні помилки та не ставив поганих оцінок. Він допомагав дитині усвідомити себе особистістю, пробуджував в ній бажання до самопізнання та пізнання сві-

ту, що її оточує, виховував почуття честі та гідності. На думку Віктора Шаталова, успіхи учнів великою мірою залежать від віри вчителя в можливість кожного учня. «Ми впевнені, що всі діти є талановитими. Всі вони, без винятку, здатні оволодіти шкільною програмою» [2].

Педагог наводить слова Василя Сухомлинського, який, зокрема, зауважував, що «ніколи не можна поспішати з остаточним та категоричним висновком: у дитини нічого не вийде, такою вже є її доля. Рік, два, три роки у нього щось може не виходити, але прийде час — вийде. Думка — як квітка, яка поступово накопичує життєві соки. Дамо ж кореням ці соки, відкриємо перед квіткою сонце — і вона розквітне. Будемо навчати дитину думати, відкриємо перед нею першоджерело думки — навколишній світ. Дамо їй найбільшу людську радість — радість пізнання» [2].

Проте вчителі-початківці, прийшовши до школи, часто виявляються не готовими до роботи з дітьми. Вони не розуміють їхніх потреб, прагнень та бажань. І це не дивно. Адже цьому в педагогічних університетах не навчають. До цього доміщується брак самокритичного ставлення до себе, небажання зрозуміти учня, який має власні «критерії та судження». Як наслідок, молодий педагог «починає шукати першопричину всіх своїх бід в неповноцінності своїх вихованців» [2].

Зазначений підхід вчителя до учня нічого спільного з педагогікою не має. Адже головне завдання педагога, на думку Шаталова, полягає в тому, щоб знайти шлях до кожного без винятку учня та створити всі умови для розвитку його здібностей. «Найголовніше — вчитель має допомогти учню усвідомити себе особистістю, пробудити в ньому потребу в пізнанні себе, життя, світу, виховати в ньому почуття власної гідності, складовою якої є усвідомлення відповідальності за свої вчинки перед собою, товаришами, школою, суспільством. Від віри вчителя в можливість кожного свого учня, від його наполегливості, терпіння, вміння вчасно прийти на

допомогу залежать успіхи його учнів на важкому шляху пізнання» [2].

Експеримент з навчання за допомогою опорних сигналів, що розпочався в 1956 році, тривав до початку 90-х років. На жаль, через нищівну критику з боку авторитарно налаштованих чиновників від освіти експеримент довелося припинити. Попри все, Віктор Федорович всіляко пропагував свій метод навчання, проводячи семінари, на які з'їжджалися педагоги мало не з усього світу. На одному з таких семінарів побував і один з авторів статті, якому вдалося навіть безпосередньо поспілкуватися з педагогом-новатором. На жаль, наша педагогіка за 30 років так і не спромоглася втілити хоча б одну ідею педагога в життя. Тож сподіваємося, що після виходу даної статті «система Шата-

лова» нарешті посяде своє належне місце в системі української освіти.

Література

1. Шаталов В. Ф. Куда и как исчезли тройки. Москва : Педагогика, 1979. 134 с.
2. Шаталов В. Ф. Педагогическая проза. Москва : Педагогика, 1980. 94 с.
3. Шаталов В. Ф. Точка опоры. Москва : Педагогика, 1987. 158 с.
4. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Киев : Рад. шк., 1988. 271 с.
5. Мудрость воспитания. Книга для родителей / Б. М. Бим-Бад, Э. Д. Днепров, Г. Б. Корнетов. Москва : Педагогика, 1987. 304 с.

10.08.2022

Відомості про авторів

Пономарьов Олександр Семенович — кандидат технічних наук, професор; кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4698-2620>; Copernicus 1657.

Черемський Максим Петрович — асистент; кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет «Харківський політехнічний університет»; Харків, Україна; email: maxcheremsky@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4130-7618>.